

УДК 336.77

DOI: <https://doi.org/10.32847/business-navigator.63-3>**Примостка О.О.**

доктор економічних наук,
професор кафедри міжнародного менеджменту
*Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана*

Чуб П.М.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри банківської справи та страхування
*Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана*

Prymostka Olena

Doctor of Economic Sciences,
Professor Department of International Management
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

Chub Pavlo

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Senior Lecturer at Department of Banking and Insurance
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

ЕВОЛЮЦІЯ ТЕОРІЙ ЦИКЛІЧНОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Примостка О.О., Чуб П.М. Еволюція теорій циклічності економічного розвитку. Особливу увагу приділено вивченню концепцій про циклічність часу, які були сформовані в Індії на прикладі індуїзму та джайнізму. Розглянуто сутність, природу, механізми циклічних трансформацій в економічній динаміці. На сучасному етапі розвитку економічної думки першу спробу пояснити циклічний характер капіталістичного виробництва зробив англійський економіст Вільям Стенлі Джевонс із теорією економічного циклу, заснованою на періодичності сонячної активності. Систематизації та класифікації тодішніх теорій циклічного розвитку економіки сприяло дослідження українського вченого М.І. Туган-Барановського. Проаналізовано поділ існуючих теорій циклу на три групи: теорії суспільного виробництва, теорії сфери суспільного обміну та теорії суспільного розподілу. Узагальнено класифікацію економічних циклів за тривалістю хвиль за Й. Шумпетером. Доведено, що на відміну від циклів Кітчйна в межах циклів Жюгляра спостерігаються коливання не просто в рівні завантаження існуючих виробничих потужностей (і, відповідно, в обсязі товарних запасів), а й коливання в обсягах інвестицій в основний капітал.

Ключові слова: циклічність, циклічний розвиток, інвестиції в промисловий сектор, кластеризація, економічні кризи.

Примостка Е.А., Чуб П.М. Эволюция теорий цикличности экономического развития. В статье проанализированы исторические аспекты возникновения и развития теорий цикличности. Особое внимание уделено изучению концепций о цикличности времени, которые были сформированы в Индии на примере индуизма и джайнизма. Рассмотрены сущность, природа, механизмы циклических трансформаций в экономической динамике. На современном этапе развития экономической мысли первую попытку объяснить циклический характер капиталистического производства сделал английский экономист Уильям Стэнли Джевонс теорией экономического цикла, основанной на периодичности солнечной активности. Систематизации и классификации тогдашних теорий циклического развития экономики способствовало исследование украинского ученого М.И. Туган-Барановского. Проанализировано разделение существующих теорий цикла на три группы: теории общественного производства, теории сферы общественного обмена и теории общественного разделения. Обобщена классификация экономических циклов по продолжительности волн по И. Шумпетеру. Доказано, что в отличие от циклов Китчина в пределах циклов Жюгляра наблюдаются колебания не просто в уровне загрузки существующих производственных мощностей (и, соответственно, в объеме товарных запасов), но и колебания в объемах инвестиций в основной капитал.

Ключевые слова: цикличность, циклическое развитие, инвестиции в промышленный сектор, кластеризация, экономические кризисы.

Prystotka Olena, Chub Pavlo. Evolution of theories of cyclical economic development. The aim of the article is to study the historical aspects of the development of theories of cyclicity in economics. The article analyzes the historical aspects of the emergence and development of theories of cyclicity. The concept of the cyclical nature of time was formed in ancient Egypt. From there, the idea of cyclicity penetrated into ancient Greece and were developed in the teachings of the Pythagoreans and Stoics. The Pythagoreans associated cyclicity, i.e. the existence of time segments of equal length, with world harmony. The cyclicity of time is also reflected in the calendars of the Maya, Incas and Aztecs. However, the most developed concepts of the cyclical nature of time, in our opinion, were formed in India. Particular attention is paid to the study of concepts about the cyclical nature of time, which were formed in India on the example of Hinduism and Jainism. The essence, nature, mechanisms of cyclic transformations in economic dynamics are considered. At the present stage of development of economic thought, the first attempt to explain the cyclical nature of capitalist production was made by the English economist William Stanley Jevons with the theory of the economic cycle based on the periodicity of solar activity. The explanation of cyclicity, as a periodic need to renew the fixed capital of enterprises, began to prevail in scientific circles since the second half of the nineteenth century. Systematization and classification of the then theories of cyclical economic development contributed to the study of Ukrainian scientist M.I. Tugan-Baranovsky. The division of existing theories of the cycle into three groups is analyzed: theories of social production, theories of the sphere of social exchange and the theories of social distribution. The classification of economic cycles according to the duration of waves according to J. Schumpeter is generalized. It is proved that, in contrast to Kitchin's cycles, within the Juglar cycles there are fluctuations not only in the level of utilization of existing production capacity (and, accordingly, in the volume of inventories), but also fluctuations in fixed capital investment. Subsequently, the existence of short-term cycles was explained by fluctuations in world gold reserves, but in our time such an explanation can not be considered satisfactory. In modern economic theory, the mechanism of generating these cycles is usually associated with time delays (time lags) in the movement of information that affect decision-making by commercial enterprises.

Key words: cyclicity, cyclical development, investments in the industrial sector, clustering, economic crises.

Постановка проблеми. У сучасних умовах економічні, фінансові та банківські кризи стали невід'ємним складником розвитку світової економіки, а їх виникнення науковці пояснюють об'єктивними закономірностями, що притаманні ринковій економіці [1, с. 8; 2, с. 12; 3, с. 364; 4, с. 8]. За таких умов особливої актуальності набувають питання поглибленого дослідження сутності та природи кризових явищ, вивчення можливості їх передбачення, забезпечення ефективного функціонування економічних і фінансових систем на основі запровадження проциклічного регулювання економіки, а також реалізації системи заходів щодо подолання руйнівних наслідків криз. Як свідчить аналіз причин і форм прояву кризових явищ, у сучасних умовах вони можуть виникати як у реальному, так і у фінансовому секторі економіки. При цьому наслідки фінансових і банківських криз можуть бути ще більш руйнівними, ніж наслідки класичних криз XIX–XX ст., що, власне, й продемонструвала світова фінансова криза 2008–2009 рр., на подолання наслідків якої в усьому світі було спрямовано понад 16 трлн дол. США [5, с. 52; 7, с. 18; 8, с. 23]. У зв'язку із цим дослідження теоретичних засад циклічного розвитку економіки та обґрунтування підходів до реалізації заходів її проциклічного регулювання набуває великого практичного значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В економічній науці активно проводяться дослідження щодо визначення циклічної природи господарських процесів. Деякі цикли стали вже класичними, зокрема економічні цикли, такі як короткострокові цикли Дж. Кітчін (2–4 роки); ділові (промислові) цикли К. Жюгляра (7–12 років); інвестиційні (будівельні) цикли С. Кузнеця (15–25 років); довгі технологічні (кон'юнктурні) цикли М. Кондратьєва (45–60 років); формаційні цикли М. Еванс (110 років); політичні цикли Дж. Модельського (90–122 роки); вікові хвилі

Ф. Броделя (100–150 років); цивілізаційні цикли Дж. Форрестера (200 років); цикли-епохи Е. Тоффлера (1000–2000 років).

У зарубіжній економічній літературі питанням циклічності розвитку економіки значну увагу приділили такі вчені, як Е. Абель, Б. Бернанке, А. Грінспен, О. Єрохіна, М. Кондратьєв, Ф. Кюдланд, В. Нордхаус, Е. Прескотт, П. Самуельсон та ін. Останнім часом проблема циклічності економіки набуває всезростаючої актуальності та відображена у працях А. Анікіна, В. Іноземцева, А. Гальчинського, В. Геця, Пахомова, О. Чухно. Однак зазначена проблема досліджується переважно в контексті теоретичних засад циклічного розвитку шляхом узагальнення видів економічних циклів, притаманних їм особливостей тощо, тому не вирішеною раніше частиною загальної проблеми можна вважати необхідність наукового пошуку у царині історичних досліджень.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є дослідження історичних аспектів розвитку теорій циклічності в економічній науці; вивчення та узагальнення основ циклічних явищ в економіці, дослідження їх причин; аналіз класифікації циклів за тривалістю та виокремлення теорій циклу у мінливій глобальній економіці.

Виклад основного матеріалу. В останні роки ми стали свідками безконтрольного використання вельми ризикованих фінансових інструментів на фондових біржах США, що призвело до обвалу на фондових ринках усіх розвинених країн світу. Витоки нинішньої глобальної фінансової кризи лежать також у надмірно м'якій грошовій політиці центральних банків. Користуючись цим, фінансові ринки вийшли з-під контролю держав і урядів.

Світова економіка у 2008–2009 рр. зіштовхнулася з глобальною проблемою – кризою на іпотечному ринку

Сполучених Штатів, яка призвела до падіння фондових індексів у всьому світі і, як результат, до істотних проблем для ключових фінансових інститутів світової економіки. Причини даних кризових явищ є предметом багатьох досліджень, однак сама криза довела те, що циклічність розвитку економіки є характерною і для XXI ст.

Циклічність – багатогранний термін, що позначає нескінченність, повторюваність, неможливість припинити, постійне повернення до першооснови. Циклічність – поняття, яке використовується в теоретичному аналізі міфології, що характеризує специфіку міфологічної концепції часу та історії.

Концепція про циклічність часу була сформована у Стародавньому Єгипті. Звідти уявлення про циклічність проникли до Стародавньої Греції і були розвинені у вченнях піфагорійців і стоїків. Піфагорійці пов'язували циклічність, тобто існування часових відрізків рівної довжини, зі світовою гармонією. Циклічність часу також відображено в календарях майя, інків та ацтеків. Однак найрозвиненіші концепції про циклічність часу, на нашу думку, були сформовані саме в Індії, тому розглянемо їх детальніше на прикладі індуїзму та джайнізму.

Згідно зі священними писаннями індуїзму, історія світу циклічна і складається з чотирьох періодів – «юг» [1, с. 644]. Усі події вже відбувалися і неухильно повторяться в майбутньому, як повторюються чотири епохи. Усе перевтілюється і відбувається знову і знову: людське життя, історичні епохи, життя богів і розвиток Космосу. Індуїзм знає чотири ери – «юги», кожна з яких триває немислимо довгий за людськими мірками період. Від «золотого» до «віку демона» періоди неухильно скорочуються: пов'язано це з тим, що зменшується дхарма – поняття, що означає обов'язок, моральність і правильну поведінку. Від епохи до епохи дхарми стає все менше, що й змушує юги зменшуватися.

Стаття Юга, або, як її інакше називають, Крита Юга (століття чистоти) триває 1 728 000 років. Трета Юга, в якій дхарма зменшується на чверть, за тривалістю становить три чверті Крити Юги – 1 296 000 років. У наступний період, іменованій Двапара Юга, від початкової дхарми залишається тільки половина, тому нічого дивного, що і триває вона лише половину від часу «золотої ери» – 864 000 років [1]. Ми ж живемо в останню еру, яка називається Калі Юга – найтемніший, найважчий період, що містить лише чверть дхарми Крита Юги – 432 000 років. Цей період належить віснику апокаліпсису, демону руйнування Калі. Розбрат, боротьба, сварки, протистояння – ось, що значить слово «калі» в назві ери. Закінчиться Калі Юга повинна загальносвітовою катастрофою, після чого оновлений всесвіт знову увійде в прекрасний «золотий вік».

В основі джайністського міфо-історичного комплексу також лежить уявлення про циклічність часу, який уявляється у вигляді колеса з 12 спицями [2, с. 126]. Висхідний рух називається утсарпіні, а нисхідний – авасарпіні (буквально «повзе, плазує вгору» і «повзе, плазує вниз»). Кожен напівоберт складається з шести нерівних періодів, які в авасарпіні мають назви «хороший – хороший» – 4×10^{10} сагаропамів (буквально «рівний океану» – міра рахунку) років; «хороший» – 3×10^{14} сагаропамів років; «хороший – поганий» – 2×10 сагаропамів; «поганий – хороший» – 1014 сага-

ропамів мінус 42 тис років; «поганий» – 21 тис років і «поганий – поганий» – теж 21 тис років. Вутсарпіні ці періоди повторюються у зворотному порядку. Оскільки світ не має початку і є нескінченний, він незліченну кількість разів проходив і проходитиме від блаженно-щасливого часу «хорошого – хорошого» періоду через поступову деградацію і погіршення до жахів і страждань «поганого – поганого» і потім знову повертатиметься до золотого віку.

Таким чином, циклічний розвиток був характерний для економіки ще задовго до промислової революції і зародження товарно-грошових відносин. Основою економічної циклічності як у стародавньому світі, так й у феодальну добу була сезонність, що є характерною для сільського господарства. Сезонні та погодні чинники сприяли тому, що в деякі періоди часу спостерігався високий урожай, що стимулював розвиток виробництва та споживання, в інші врожай був низьким, призводячи до кризових наслідків.

У чому ж причина циклічного розвитку економіки? Економісти створили за два останніх століття близько 200 різноманітних концепцій, за допомогою яких намагалися розкрити ці причини. Перші пояснення економічних циклів було зроблено в межах неокласичного напрямку політичної економії, оскільки циклічний характер виробництва вперше виявився на початку XIX ст. (економічна криза 1825 р.). Характерною рисою цих концепцій було намагання трактувати кризи як випадкове явище, спричинене порушеннями попиту і пропозиції.

Першу спробу пояснити циклічний характер капіталістичного виробництва зробив англійський економіст Вільям Стенлі Джемс (1835–1882) із теорією економічного циклу, заснованою на періодичності сонячної активності. Він пов'язав економічний цикл з 11–12-річним циклом сонячної активності, що спричиняє коливання врожайності сільськогосподарської продукції, а це, своєю чергою, впливає на циклічність промислового виробництва. Отже, вихідною у теоретичній побудові В.С. Джемса була ідея впливу сонячної активності на зміну кліматичних та природних умов, здатну викликати циклічні коливання сільськогосподарського виробництва, які, своєю чергою, стають причиною чергування фаз промислової активності. Водночас, досліджуючи циклічність економічного розвитку, вчений звертав увагу на те, що й економічна криза може мати «психологічний характер і залежати від послідовної зміни зневіри, надії, збудження або розчарування і паніки» [3].

У книзі Генрі Людвелла Мура «Економічні цикли: їх закономірності і причини» (1914 р.) наведено пояснення причин циклів ділової активності через восьмирічні цикли атмосферних опадів, аргументоване тим, що цикли дощів продукують цикли врожайності, а вони, своєю чергою, виробляють цикли у цінах зерна і цінах промислових товарів. Таким чином, Г.Л. Мур пов'язав циклічність із дією атмосферних чинників, що впливають на врожайність [4].

Упевненість у тому, що саме об'єктивні коливання у сільському господарстві були основою циклічних явищ в економіці, була настільки високою, що її намагалися використовувати і для опису кризових явищ уже після промислової революції. Наприклад, Ж.Б. Сей уважав причиною кризи перевиробництва 1812–1813 рр. пога-

ний урожай. На його думку, ціни на фабричні товари різко знизилися, тоді як ціни на продукти землеробства або не змінилися, або навіть зросли через те, що задоволення фізичних потреб в їжі є першочерговим для людей, а тому вони схильні відмовлятися від купівлі споживчих товарів, щоб забезпечити споживання продуктів харчування, коли останні дорожчають.

Однак у подальшому стало зрозуміло, що циклічність в епоху промислового виробництва і ринкового господарства викликають уже інші сили. Саме поняття економічної циклічності в період Ж.Б. Сея ще не використовувалося в економічній науці. Як зазначає В. Базилевич, «вчені-економісти тоді досліджували кризи, а не цикли» [5, с. 393]. Сама ідея економічних циклів належала французькому вченому Клементу Жюгляру. Він у середині XIX ст. описав середньострокові цикли тривалістю 7–11 років та пов'язав їх із необхідністю систематичного оновлення основного капіталу промислових підприємств. На основі ідеї К. Жюгляра та посилаючись на його авторство пізніше Карл Маркс дослідив та описав у «Капіталі» промисловий цикл тривалістю 8–10 років.

Саме пояснення циклічності як періодичної потреби в оновленні основного капіталу підприємств стало переважати в наукових колах починаючи з другої половини XIX ст. Разом із тим така теорія все ж не була тоді єдиною. Систематизації та класифікації тодішніх теорій циклічного розвитку економіки сприяло дослідження видатного українського вченого М.І. Туган-Барановського [6]. Він розділив існуючі теорії циклу на три групи відповідно до тих причин, що, на думку їхніх авторів, спричиняли цикл: теорії суспільного виробництва; теорії сфери суспільного обміну; теорії суспільного розподілу.

До перших М.І. Туган-Барановський відніс теорії Ж.Б. Сея, Д. Рікардо та К. Маркса. Усі вони вважали, що саме організація суспільного виробництва веде до циклічності. Представниками теорій суспільного обміну науковець уважав М. Еванса, М. Вірта та К. Жюгляра. Вони причинами циклів вважали спекулятивні операції та зростання кредитування, що не підкріплювалося реальними активами. Теорії суспільного розподілу підтримувалися Т. Мальтусом, С. де Сімонді та Дж.Ст. Міллем. Ці економісти вважали, що цикли виникають через хаотичний розподіл доходів, що виливається в нерівність між заощадженнями та інвестиціями [5, с. 405–415].

На початку XX ст. вчені почали досліджувати не тільки середні цикли, а й інші цикли – короткі (Дж. Кітчін та В. Мітчелл), інфраструктурні (С. Кузнець), довгі (М. Кондратьєв). Тоді ж видатним американським економістом австрійського походження була запропонована класифікація економічних циклів за тривалістю, що вважається загальноприйнятною і дотепер [7, с. 319]. Ми вважаємо, що найбільш раціонально подати класифікацію хвиль за Й. Шумпетером у табличній формі (табл. 1).

Цикли Кітчїна – короткострокові економічні цикли з характерним періодом три-чотири роки. Джозеф Кітчін пояснював існування короткострокових циклів коливаннями світових запасів золота, проте сьогодні таке пояснення не може вважатися задовільним [8]. У сучасній економічній теорії механізм генерування цих циклів зазвичай пов'язують із запізненнями за

часом (тимчасовими лагами) в русі інформації, що впливають на прийняття рішень комерційними підприємствами.

На поліпшення кон'юнктури підприємства реагують повним завантаженням потужностей, ринок наповнюється товарами, через якийсь час на складах утворюються надмірні запаси товарів, після чого приймається рішення про зниження завантаження потужностей, але з певним запізненням, тому що інформація про перевищення пропозиції над попитом сама зазвичай надходить із певним запізненням; окрім того, потрібен час на те, щоб цю інформацію перевірити; певний час потрібно й на те, щоб прийняти і затвердити саме рішення. Окрім того, спостерігається певне запізнення між прийняттям рішення й актуальним зменшенням завантаження потужностей. Нарешті, ще один часовий лаг існує між моментом початку зниження рівня завантаження виробничих потужностей і актуальним розсмоктуванням надлишкових запасів товарів на складах.

На відміну від циклів Кітчїна в рамках циклів Жюгляра ми спостерігаємо коливання не просто в рівні завантаження існуючих виробничих потужностей (і, відповідно, в обсязі товарних запасів), а й коливання в обсягах інвестицій в основний капітал. У сукупності цикли Кітчїна укладаються в періодичність циклів Жюгляра і є його підфазами, на тлі ж циклів Кузнеця цикли Кітчїна визначаються як малозначні і зовсім незначні на тлі циклів Кондратьєва.

Уперше всебічно обгрунтував середні економічні цикли К. Маркс. Основною причиною економічних криз він називав суперечність між суспільним характером виробництва і приватнокапіталістичним привласненням його результатів [9]. Маркс уважав циклічність і глибокі кризи неодмінними супутниками ринкової економіки, невід'ємним елементом ринкового економічного механізму, через який відбувається насильницьке регулювання виробництва і споживання, попиту і пропозиції, тимчасово встановлюється економічна рівновага, яка неодмінно знову й знову порушується, викликаючи циклічні коливання економіки. Таким чином, формами вияву цієї суперечності є суперечність між виробництвом і споживанням, між організацією і плановістю виробництва на окремому підприємстві та анархією виробництва в усьому суспільстві, а матеріальною основою циклічності – масове оновлення основного капіталу. У неминучості криз він убачав неминучість краху ринкової капіталістичної економічної системи, її переходу у більш розвинутому, з точки зору Маркса, соціалістичну систему.

Циклічні економічні кризи/реcesії можуть розглядатися як одна з фаз циклу Жюгляра (разом із фазами поживлення, підйому і депресії). Водночас від фази кондратьєвської хвилі залежить глибина цих криз. У своїй роботі Жюгляр наводить такі значення даних про кризи у Франції, Британії і США.

У циклі Жюгляра досить часто виділяють чотири фази, в яких деякі дослідники виділяють підфази [10]: фаза поживлення (підфази старту і прискорення); фаза підйому, або процвітання (підфази зростання і перегрівання, або буму); фаза реcesії (підфази краху/гострої кризи і спаду); фаза депресії, або застою (підфази стабілізації і зрушення).

Фази підйому (піку) і депресії (дна) традиційно збігаються з екстремумів підфази – циклів Кітчїна.

Класифікація хвиль за Й. Шумпетером

Класифікація циклів за тривалістю				
Назва циклу	Тривалість циклу	Автори	Опис причин та проявів циклу	Приклади
Короткі цикли	3-5 років	Дж. Кітчін, В. Мітчелл	Причини: часовий лаг між прийняттям фірмами рішення про збільшення виробництва та самим збільшенням товарної маси. Наслідки: періодичні ситуації надлишку або дефіциту товарів на ринку та відповідна цінова динаміка.	У 2010–2011 рр. спостерігалось значне зростання світових цін на кукурудзу. Як наслідок, аграрії, у тому числі в Україні, почали збільшувати посівні площі під дану культуру. Це призвело до перевиробництва кукурудзи в 2012–2014 рр. та до значного падіння світових цін.
Цикли оновлення основного капіталу	7-11 років	К. Жюгляр, К. Маркс	Причини: необхідність періодичного оновлення основного капіталу підприємств для підтримання ефективної діяльності. Наслідки: інвестиції в основний капітал призводять до зростання зайнятості та продуктивності праці. З часом основні засоби зношуються, що викликає зменшення продуктивності праці та необхідність в їх заміні.	Застарілі технології в машинобудуванні, що залишилися в Україні після розвалу Радянського Союзу, призвели до стагнації даної галузі. Певне її пожвавлення відбулося лише після надходження нових інвестицій або пристосування до нових ринкових умов.
Цикли інвестицій в інфраструктуру	15-25 років	С. Кузнець	Причини: інвестиції в інфраструктуру мають значний період окупності, тому їх реалізація зумовлює зміну циклів через значний період часу. Наслідки: збільшення ефективності виробництва в результаті реалізації інфраструктурних проєктів.	Період високих цін на нафту на початку ХХІ ст. призвів до значних інвестицій у технології добутку сланцевої нафти. Їх реалізація з часом призвела до значного підвищення світового рівня виробництва нафти та до падіння цін на неї в 2014–2015 рр.
Довгі технологічні цикли	45-60 років	М. Кондратьєв	Причини: зміни життєвого циклу певної технології. Наслідки: необхідність значних інвестицій у нові технології та нерівномірність розвитку на різних стадіях життєвого циклу технології.	Період із 1950-х по 2010-ті роки вважається довгостроковим циклом розвитку автомобільної промисловості та нафтопродуктів. Із другої декади ХХІ ст. все більше починають розвиватися електричні автомобілі, що в майбутньому можуть призвести до зменшення попиту на нафтопродукти.

Більше ніж через півстоліття від відкриття перших економічних циклів Жюгляр *Семен Кузнець (Саймон Казнець)*, що в 20-ті роки ХХ ст. емігрував з України до США, проаналізував інвестиції в основний капітал як джерело економічного зростання і створив теорію сектору, що лідирує. Цикли Кузнеця за тривалістю приблизно 15–25 років і хвилі пов'язувалися з демографічними процесами, зокрема припливом іммігрантів і будівельними змінами, тому він назвав їх «демографічними» або «будівельними» [11].

Він дійшов висновку, що інвестиції в промисловому секторі формуються у певний кластер пов'язаних між собою галузей із досить чіткою 30-річною періодичністю. Причому під сектором, що лідирує, він визначив групу технологічно та організаційно взаємопов'язаних галузей. У своєму дослідженні Кузнець виділив два основних сектора, що лідирують: первинний (добувні галузі, сільське господарство) і вторинний (промислові обробні галузі). Динаміка економічного зростання, за ідеєю Кузнеця, пояснювалася зміною періодів, протягом яких співвідношення цін на продукцію цих секторів сприяє підвищенню прибутків у промисловості,

періодами, коли це співвідношення більш сприятливе для розвитку первинних секторів. Така дзеркальна цінова динаміка у двох взаємопов'язаних секторах економіки породжує дискретність у величині та напрямі інвестиційних потоків.

Таким чином, Кузнець зробив дуже важливий висновок, що інвестиції в промисловий сектор схильні до кластеризації з досить чіткою 30-річною періодичністю, і тим самим пояснив механізм великих циклів кон'юнктури Миколи Кондратьєва. Як безпосередньому учню американського дослідника економічних циклів Вільяма Мітчелла [12] Кузнецю також належить відкриття й «будівельних циклів» з амплітудою коливань 16–25 років (у середньому 20 років), тобто циклів приблизно в два рази довших за цикли Жюгляр і пов'язаних із поновленням пасивної частини основних фондів, перш за все житла. Нині низкою авторів цикли Кузнеця розглядаються як технологічні, інфраструктурні цикли. У рамках цих циклів відбувається масове оновлення основних технологій. Окрім того, добре збігаються із циклом Кузнеця великі цикли цін на нерухомість на прикладі Японії 1980–2000 рр.

Висновки. Проведене дослідження дало змогу зробити такі висновки:

– Концепція про циклічність часу була сформована у Стародавньому Єгипті. Звідти уявлення про циклічність проникли до Стародавньої Греції і були розвинені у вченнях піфагорійців і стоїків. Найрозвиненіші концепції про циклічність часу були сформовані саме в Індії і детально досліджені на прикладі індуїзму та джайнізму.

– Циклічний розвиток був характерний для економіки ще задовго до промислової революції і зародження товарно-грошових відносин. Основою економічної циклічності як у стародавньому світі, так і у феодальну добу була сезонність, що є характерною для сільського господарства.

– На початку ХХ ст. почалися дослідження не тільки середніх циклів, а й коротких, інфраструктурних та довгих.

Список використаних джерел:

1. Мифология. Энциклопедия / гл. ред. Е.М. Мелетинский. Москва : Большая Российская Энциклопедия, 2003. 736 с.
2. Мифы мира / ред. группа: Т. Каширина, Т. Евсева. Москва : Мир энциклопедий Аванта+, 2006. 184 с.
3. Юхименко П.І., Леоненко П.М. Історія економічних учень : навчальний посібник. Київ : Знання-Прес, 2005. 583 с.
4. Блауг М. 100 великих економістів до Кейнса. Санкт-Петербург : Экономика, 2008.
5. Базилевич В.Д., Базилевич К.С., Баластрик Л.О. Макроекономіка : підручник. Київ : Знання, 2005. 851 с.
6. Туган-Барановський М.І. Паперові гроші та метал / пер. з рос. та наук. ред. М.І. Савлука. Київ : КНЕУ, 2004. 200 с.
7. Базилевич В.Д. Історія економічних учень : у 2 ч. ; 3-є вид. Київ : Знання, 2006. Т. 2. 575 с.
8. Joseph Kitchin Cycles and Trends in Economic Factors. *The Review of Economics and Statistics*. 1923. Vol. 5. № 1. P. 10–16. DOI: <https://doi.org/10.2307/1927031>.
9. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. Процесс капиталистического производства, взятый в целом. Москва : Политиздат, 1978. Т. 3. Кн. 3. Ч. 2. 1082 с.
10. Гринин Л.Е., Малков С.Ю., Коротаев А.В. Математическая модель среднесрочного экономического цикла и современный глобальный кризис. *История и математика: эволюционная историческая макродинамика*. Москва : Либроком, 2010. С. 233–284.
11. Kuznets Simon S. Secular Movements in Production and Prices: Their Nature and Their Bearing upon Cyclical Fluctuations. Boston and New York : Houghton Mifflin Company, 1930. DOI: <https://doi.org/10.2307/1230399>.
12. Митчелл У.К. Экономические циклы. Проблема и ее постановка. Москва ; Ленинград : Госиздат, 1997.

References:

1. Meletinskiy E.M. (ed.) (2003) Mifologiya. Entsiklopediya [Mythology. Encyclopedia]. Moscow: Bolshaya Rossiyskaya Entsiklopediya. (in Russian)
2. Kashirina T., Evseeva T. (eds.) (2006) Mify mira [Myths of the world]. Moscow: Mir entsiklopediy Avanta+. (in Russian)
3. Jukhymenko P.I., Leonenko P.M. (2005) Istorija ekonomichnykh uchenj [History of economics]. Kyiv: Znannja-Pres. (in Ukrainian)
4. Blaug M. (2008) 100 velikikh ekonomistov do Keynsa [100 Great Economists Before Keynes]. Saint Peterburg: Ekonomikus. (in Russian)
5. Bazilevich V.D., Bazilevich K.S., Balastrik L.O. (2005) Makroekonomika [Macroeconomics]. Kyiv: Znannya. (in Ukrainian)
6. Tughan-Baranovskiy M.I. (2004) Paperovi ghroshi ta metal [Paper money and metal]. Kyiv: KNEU. (in Ukrainian)
7. Bazylevych V.D. (2006) Istorija ekonomichnykh uchenj [History of economics]. Kyiv: Znannj. (in Ukrainian)
8. Joseph Kitchin Cycles and Trends in Economic Factors. *The Review of Economics and Statistics*, vol. 5, no. 1 (Jan., 1923), pp. 10–16. DOI: <https://doi.org/10.2307/1927031>.
9. Marks Karl (1978) Kapital. Kritika politicheskoy ekonomii. Protsess kapitalisticheskogo proizvodstva, vzyatyy v tselom [Capital. Criticism of Political Economy. The process of capitalist production taken as a whole]. Moscow: Politizdat, T. 3, Kn. 3, Ch. 2. (in Russian)
10. Grinin L.E., Malkov S.Yu., Korotaev A.V. (2010) Matematicheskaya model' srednesrochnogo ekonomicheskogo tsikla i sovremennyy globalnyy krizis. Istorija i Matematika: Evolyutsionnaya istoricheskaya makrodinamika [Mathematical model of the medium-term economic cycle and the current global crisis. History and Mathematics: Evolutionary Historical Macrodynamics]. Moscow: Knizhnyy dom «Librokom». Pp. 233–284. (in Russian)
11. Kuznets Simon S. (1930) Secular Movements in Production and Prices: Their Nature and Their Bearing upon Cyclical Fluctuations. Boston and New York: Houghton Mifflin Company. DOI: <https://doi.org/10.2307/1230399>.
12. Mitchell U. K. (1997) Ekonomicheskie tsikly. Problema i ee postanovka [Economic cycles. The problem and its formulation]. Uilyam Kler Mitchell. Moscow; Leningrad: Gosizdat. (in Russian)